

ANTE PAŽANIN

RADIKALNOST I UNIVERZALNOST KOMUNISTIČKE REVOLUCIJE

Činjenica da su radikalnost i univerzalnost, kao bitne značajke komunističke revolucije nakon Marxove smrti zanemarene, kako u praksi radničkog pokreta tako i u »marksističkoj« literaturi o revoluciji, upućuje na potrebu da im posvetimo posebnu pažnju. Iako radikalnost i univerzalnost luče komunističku revoluciju kao proletersku od svih ostalih oblika i vrsta revolucije, nije, kako ćemo kasnije vidjeti, ni malo slučajno, što se u revolucionarnoj praksi našega stoljeća upravo njih gubilo i još danas gubi iz vida. Čini se, međutim, da je neopravdana šutnja, koja u pogledu na njih vlada u marksističkoj teoriji o revoluciji, jer njom se previđa ne samo razlika spram ostalih vrsta revolucije nego se previđa bit i smisao same komunističke revolucije kao radikalnog obrata i univerzalne emancipacije ljudskosti.

I

Stoga najprije pitajmo: U čemu se sastoji *radikalnost* revolucije, o kojoj govori Marx? Poznato je da je Marx radikalnost svoje revolucionarne teorije crpio iz zahtjeva za ukidanjem otuđenja. Nakon Marxa to više nije bio slučaj; najmanje pak u oficijelnim stavovima onih radničkih i komunističkih partija koje svu svoju revolucionarnost iscrpljuju u otklanjanju bijede, povećanju proizvodnosti, podizanju životnog standarda i sličnim socijalnim problemima, čija su rješenja svakako društveno korisna, ali samim tim ne predstavlja neki specificum komunističke revolucije. Istina, Marx je borbu za uklanjanje bijede smatrao sastavnim dijelom borbe za ukidanje otuđenja, ali ova se njome ne iscrpljuje. U suvremenim zemljama Zapada bijeda je uglavnom uklonjena. Otuđenje je, međutim, ne samo ostalo i dalje nego je štaviše poprimilo do sada nevidene razmjere. Komunistam pak znači ukidanje otuđenja čovjeka. Otuda Marxov zahtjev za radikalnom revolucijom nije ni u kojem slučaju identičan zahtjevu za uklanjanjem bijede, nego predstavlja zahtjev za ukidanjem svih onih uvjeta u kojima na »mjesto svih fizičkih i duhovnih« čovjekovih snaga i osjetila stupa jedno osjetilo – »osjetilo imanja« (posjedovanja, der Sinn des *Habens*) – dakle, zahtjev

za ukidanjem svih onih uvjeta u kojima umjesto primjerenog razvitka raznolikih osjetila – osjetila vida, sluha, osjećanja, mišljenja, zrenja, htijenja, voljenja, djelovanja – stupa »otudenje (Entfremdung) svih tih osjetila« (K. Marx: Nationalökonomie und Philosophie, Die Frühschriften, S. 240). Otudenje otuda znači podređivanje svih ljudskih osjetila osjetilu posjedovanja. Umjesto razvitka totaliteta ljudskog života ili »totalnog čovjeka« u uvjetima otudenja razvija se samo jedno njegovo osjetilo. Komunistička revolucija naprotiv znači »potpunu emancipaciju svih ljudskih osjetila i svojstava« (ibidem). Antropološku i ontološku razinu svoje teorije otudenja i svoje teorije revolucije, kao teorije ukidanja otudenja, Marx je često izražavao i sociološkim kategorijama. Njihov smisao u njega, međutim, svagda nadilazi sferu »socijalnog«. Tako je, upravo opisani smisao komunističke revolucije, Marx izrazio poznatim zahtjevom za ukidanjem svih onih uvjeta koji čovjeka čine nesretnim i prezrenim bićem. Kako smo vidjeli, tu nije riječ samo o ukidanju socijalne bijede nego o ukidanju otudenja uopće. To isto znači i Marxov zahtjev za »ukidanjem privatnog vlasništva«, jer privatno vlasništvo predstavlja upravo ljudsko otudenje u smislu razvitka onog »osjetila posjedovanja«, a zanemarivanja svih ostalih osjetila.

Ta osnovna misao mladog Marxa sadržana je u čitavu njegovu opusu, i to ne samo u njegovim filozofskim razmatranjima nego jednako tako i u njegovim praktičko-revolucionarnim programima i uputama za akciju. Tako u onom, kako reče Friedrich Engels, »rukovodnom uputstvu proleterskog pokreta«, koje se zove *Manifest komunističke partije*, čitamo: »Svoju teoriju komunisti mogu obuhvatiti jednim izrazom: ukidanje privatnog vlasništva« (ibidem, 540). Dakle, komunisti svoju teoriju revolucije izražavaju zahtjevom za ukidanjem privatnog vlasništva shvaćenog kao osnove otudenja. To znači da komunisti ozbiljuju svoju revoluciju ukidanjem otudenja. U tom smislu valja razumjeti i konac *Manifesta*: »Jednom riječju, komunisti svuda pomažu svaki revolucionarni pokret protiv postojećih društvenih i političkih prilika. U svim tim pokretima oni ističu pitanje vlasništva, bez obzira koji više ili manje razvijeni oblik ono može poprimiti, kao temeljno pitanje pokreta« (ibidem, 560). Prema tome, temeljno pitanje komunističke revolucije, odnosno revolucionarnog komunističkog pokreta nije preuzimanje političke vlasti, što karakterizira građanske revolucije, a niti, kako ćemo odmah vidjeti, izgradnje neke »nove političke vlasti«, nego je to pitanje »vlasništva«. Istina, komunisti »pomažu svaki revolucionarni pokret protiv postojećih društvenih i političkih prilika«, protiv postojeće političke vlasti, jer njima je stalo do radikalnog obrtanja ili revolucioniranja tih prilika i postojećih društvenih odnosa. Ali oni to čine prije svega stoga što postojeći društveni odnosi predstavljaju odnose vlasništva koje valja ukinuti.

Zapravo *vlast* i *vlasništvo* imaju zajedničku ne samo etimološku nego prije svega društvenu osnovu. Jer, kao što društveni odnosi izražavaju »vlasništvo« tako »vlast« izražava te odnose. Na taj način sve se svodi na društvene odnose, iako oni, ukratko rečeno, izražavaju proizvodne snage. Temeljno pitanje komunističke revolucije odnosi se, dakle, na vezu vlasništva i vlasti kao društvenih odnosa i cilja na njihovu promjenu. Po-

jednostavljeno govoreno, u klasnim društvima riječ je o privatnom vlasništvu i političkoj vlasti, tačnije o njihovoj međusobnoj uvjetovanosti i dopunjavanju. Odnosi među ljudima tu važe kao odnosi vladanja i potčinjavanja. Komunistička revolucija ukida kako privatno vlasništvo, kao izrabljivanje čovjeka od drugog čovjeka, tako i političku vlast kao vladanje čovjeka nad čovjekom. U tom smislu komunistička revolucija ukida klasnu vladavinu kao takvu. Jer, »nakon rušenja starog društva neće postojati nova klasna vladavina« ni »nova politička vlast«. Naime: »U toku razvitka radnička će klasa na mjesto starog građanskog društva postaviti asocijaciju, koja isključuje klase i njihovu suprotnost, te više neće postojati nikakva svojevrsna politička vlast, jer je upravo politička vlast oficijelni izraz klasne suprotnosti unutar građanskog društva« (K. Marx: *Des Elend der Philosophie*, ibidem, S. 524).

U skladu s naznačenim problemom otuđenja i Marxovim radikalnim zahtjevom za njegovim ukidanjem možemo reći: *komunistička revolucija* kao ljudska emancipacija *ukida privatno vlasništvo* kao izvor čovjekova otuđenja, *da bi* na razvijenom području općem vlasništvu, tj. pomoću razvijenih proizvodnih snaga, *razvila ljudsku vlastitost* kao slobodnu ljudskost. U tom smislu zahtjev komunističke revolucije za »potpunom emancipacijom svih ljudskih osjetila i svojstava« pretpostavlja ukidanje privatnog vlasništva, jer bez radikalnog obrata u pitanjima vlasništva kao temeljnog pitanja komunističke revolucije, s kojim je, dakako, najuže povezan obrat političke vlasti, nije moguća istinska emancipacija ljudskosti. A bitni se smisao komunizma po Marxu i sastoji u tome, da »sva ljudska osjetila i svojstva postanu *ljudska*, kako subjektivno tako i objektivno« (K. Marx: *Nationalökonomie und Philosophie*, ibidem, S. 240). Marxovo temeljno povijesno-materijalističko, tj. antropološko-ontološko razumijevanje svijeta i čovjeka¹ dobiva, nasuprot svakom obliku ideološkičnosti, svoje puno značenje tek u naznačenom aspektu radikalnosti komunističke revolucije. Jer, tek »kako subjektivno tako i objektivno« slobodna ljudskost, tj. tek subjektivno i objektivno oslobođena ljudska svojstva i osjetila »odnose se prema *stvari* radi stvari«, a ne radi nekih naknadnih i izvana dodanih ili pridanih interesa i koristi. Štaviše, tu je »stvar sama *predmetno ljudsko* odnošenje prema sebi samoj i prema čovjeku, i obrnuto. Ja se prema stvari mogu praktički ljudski odnositi samo, ako se stvar sama ljudski odnosi prema čovjeku« (ibidem, S. 241).

Komunistička revolucija kao radikalni obrat svijeta otuđenja i proizvodnje roba ima da omogući prije svega da se stvari same »ljudski odnose prema čovjeku«. To pak sa svoje strane omogućuje da se čovjek »prema stvari odnosi ljudski«. Time će tek biti stvoreni uvjeti da se i čovjek prema čovjeku odnosi ljudski. To je smisao one »asocijacije«, koju će umjesto »građanskog društva«, njegovih »klasnih suprotnosti« i »političke vladavine«, izgraditi radnička klasa – »asocijacije, u kojoj je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet za slobodni razvitak svih« (K. Marx – Fr. Engels: *Manifest der Kommunistischen Partei*, ibidem S. 548).

¹ O tome usp. moje rasprave »Marx i dijalektički materijalizam«, »Praxis«, 1/1966, str. 115-130. i »Historijski materijalizam i ideologija«, »Naše teme«, 3/1967, str. 452-472.

Subjektivno i objektivno osigurani slobodni razvitak svih ljudskih osjetila i svojstava u svih ljudi, prema tome, izražava bit i smisao komunizma i komunističke revolucije. Stvari same pak moraju se tako razviti i odnositi da se može razviti ljudska vlastitost i ozbiljiti »slobodni razvitak svih«.

S tim u vezi samoupravljanje se pokazuje kao način postojanja ljudske vlastitosti, koja se, nakon toga što je tako dugo bila potlačena, ponižena i obespravljena, u revoluciji diže, uspravlja i sama sobom postavlja. U procesu uspravljanja i samopostavljanja ona se oslobađa »svojih okova« i ima da »dobije čitav svijet«. Da na tom putu ne bi sustala, ili pak ponovo pala u potčinjenost i podjarmljenost, uspravljena i revolucijom na noge postavljena ljudska vlastitost treba da sama prohoda, da se razvije do punoljetnosti i samoupravnosti. Snaga hoda uvijek dolazi od vlastitog hodanja, a snaga samoupravljanja od vlastitog upravljanja. Samoupravljanje ljudske vlastitosti otuda znači uspravno hodanje vlastite ljudskosti. U tom smislu, dakako, ne ekonomski, politički, pravni ili pak »socijalni«, nego fundamentalno-ljudski aspekt samoupravljanja predstavlja ne samo sastavni dio nego i krajnji domet radikalne komunističke revolucije.

II

Već smo u razmatranju prve značajke komunističke revolucije dodirнули i njenu drugu bitnu značajku — *univerzalnost*. One su zapravo među sobom najuže povezane. Jer, univerzalni je, odnosno »totalni«, čovjek moguć samo radikalnim ukidanjem otuđenja, tj. korjenitim ukidanjem »dosadašnjeg načina djelatnosti« i korjenitim »mijenjanjem ljudi«. Iako je univerzalni karakter komunističke revolucije u cjelini sadržan i u već citiranoj rečenici iz *Manifesta*, koja svijetom kruži kao definicija komunizma shvaćenog kao »asocijacije, u kojoj je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet za slobodni razvitak svih«, univerzalnost je komunističke revolucije u svijetu tzv. svakidašnjih potreba i shvaćanja jednako tako zanemarena kao i njena radikalnost. Kao što »radikalna revolucija može biti samo revolucija radikalnih potreba« (K. Marx: *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, ibidem, S. 218) tako i »potrebe i sposobnost opće emancipacije«, pretpostavljaju »obrazovanje klase s radikalnim lancima«. Jer samo je ona, »svojim neposrednim položajem, materijalnom nužnošću, samim svojim lancima primorana«, da omogući »slobodni razvitak svih« (ibidem, S. 222). Ta svjetsko-povijesna uloga proletarijata i univerzalno ljudski karakter proleterske revolucije često se previdaju. Međutim, ne samo da oslobođenje radničke klase može biti djelo same radničke klase nego i »opća emancipacija« čovječanstva može biti samo njeno djelo — i to ne zato, što bi njoj u toku povijesti i danas bilo učinjeno neko »posebno nepravdo«, koje bi je ovlástilo za neko »posebno pravdo«, nego zato, jer se »na njoj vrši nepravdo uopće«. Stoga se radničku klasu u Marxovu smislu »više ne može provocirati na neku historijsku čast«, tj. na neku posebnu sferu (ekonomsku, političku, pravnu itd.) društva, »nego samo još na ljudsku čast«, jer ona je »potpunim gubitak čovjeka« te »samu sebe može dobiti samo potpunim ponovnim dobiva-

njem čovjeka«. U tom smislu je komunistička revolucija eo ipso radikalna i univerzalna. Proletarijat posjeduje taj »univerzalni karakter pomoću svoga univerzalnog trpljenja«, te je stoga on »srce« opće ljudske emancipacije kao što je filozofija njena »glava« (ibidem, S. 222–224).

To Marxovo vezivanje filozofije i proletarijata, »glave« i »srca«, nije nikakvo koketiranje ni psihologiziranje, nego predstavlja izraz Marxova uvida u sudbinsku povezanost njihove općeljudske određenosti. Taj uvid je prisutan u čitavu Marxovu djelu, te upravo on daje njegovu komunizmu univerzalno ljudski karakter i fundamentalno filozofsko značenje čovjekova svjetsko-povijesna opstanka.

Da Marxov komunizam ne predstavlja niti neko hipostazirano »stanje« niti neki izmišljeni »ideal«, nego da je on »zbijski pokret, koji ukida sadašnje stanje«, saznajemo posebno iz Prvog poglavlja *Njemačke ideologije*.² O svjetsko-povijesnom karakteru komunizma tu čitamo: »Proletarijat može postojati samo *svjetsko-povijesno*, kao što komunizam, njegova akcija, može uopće biti prisutan samo kao 'svjetsko-povijesna' egzistencija« (19). Jer, kao što proletarijat »pretpostavlja svjetsku povijest kao *praktički* empirijsku egzistenciju« tako »svjetsko-povijesna egzistencija« znači »egzistenciju individuuma koja je neposredno povezana sa svjetskom poviješću« (ibidem).

Raspravljajući o svjetskoj povijesti Marx ukazuje na to – da povijest »postaje svjetskom poviješću« to više što se, »pomoću izgrađenog načina proizvodnje«, kako on kaže, »više uništava izvorna zatvorenost pojedinačnih nacionalnosti . . . , a time i iskonski proizvedena podjela rada između različitih nacija« (20). Nasuprot Baueru i Stirneru, te idealističkim »njemačkim teoretičarima« uopće, za koje je pretvaranje povijesti u svjetsku povijest djelo neke »misteriozne moći«, Marx pokazuje da ono nije nikakvo »samo apstraktno djelo 'samosvijesti', svjetskog duha ili neke druge metafizičke sablasti, nego sasvim materijalno djelo, koje se empirijski može dokazati, djelo za koje svaki individuum pruža dokaz time kako živi, jede, pije i odijeva se«. U skladu sa svojom teorijom postvarenja i otuđenja čovjeka Marx nadalje konstatira – da su »pojedinačni individuumi, proširenjem djelatnosti u svjetsko-povijesnu, sve više robovali moći koja je njima tuđa . . . , moći koja je postajala sve masovnijom i koja se u posljednjoj instanciji iskazuje kao *svjetsko tržište*« (21).

Danas bi se bolje nego ikada ranije dalo pokazati da je povijest u punom smislu riječi ne samo postala svjetskom, jer je doista najveći dio onoga što suvremeno čovječanstvo proizvodi i troši posredovano svjetskim prometom i tržištem, nego da ona, kao i ljudstvo uopće, može dalje postojati i razvijati se samo kao svjetska povijest i svjetska zajednica. U tom smislu komunizam može postojati »samo kao svjetsko-povijesna egzistencija«, i to svjetsko-povijesna bez navodnih znakova, budući da tek svjetska povijest omogućuje ljudima istinsku slobodu – dakako, ona svjetska povijest koja je oslobođena »misterioznih moći«.

² O značenju toga poglavlja, i *Njemačke ideologije* uopće, za razumijevanje Marxa i marksizma usp. moje ranije navedene rasprave. U potpunom i kritičkom obliku spomenuto je poglavlje u nas objavljeno jedino u časopisu »Naše teme«, broj 5/1967, str. 870–930. U tom izdanju sačuvano je i izvorno Marxovo paginiranje rukopisa toga poglavlja, pa ćemo se i mi ovdje koristiti time; broj u zagradi nakon citata znači broj stranice koji je Marx dao svojem rukopisu.

Osnovna pretpostavka za ukidanje tih moći otuđenja je, kako smo vidjeli, »ukidanje privatnog vlasništva«. Ovo je pak identično »prevratu postojećeg društvenog stanja pomoću komunističke revolucije«, koja ima da osigura: da se »oslobodenje svakog pojedinačnog individuuma provodi u istoj mjeri, u kojoj se povijest potpuno preobražava u svjetsku povijest« (21). U tome se i sastoji svjetsko-povijesno značenje komunističke revolucije.

U uvjetima privatnog vlasništva i klasne vladavine pak svjetska povijest znači »*svestranu* ovisnost« individuuma i nacija o svjetskom tržištu i robnom prometu, tj. ovisnost ljudi o njihovim vlastitim proizvodima, koji kao otuđeni proizvodi vladaju nad svojim proizvođačima. »Komunističkom se revolucijom«, međutim, ta »*svestrana* ovisnost, taj prvi iskonski oblik *svjetsko-povijesne* suradnje individuuma, preobražava u kontrolu i svjesno vladanje tim moćima, koje su do sada ljudima izgledale kao sasvim tuđe i vladale njima«, iako su proizvedene njihovim »uzajamnim djelovanjem«. Ukidanje otuđenja omogućuje svestrano duhovno bogaćenje i univerzalno razvijanje čovjeka i njegovih sposobnosti. Jer, »zbiljsko duhovno bogatstvo individuuma ovisi sasvim o bogatstvu njegovih zbiljskih odnosa. Pojedinačni se individuumi tek time oslobađaju različitih nacionalnih i lokalnih ograda, ulaze u praktički odnos s proizvodnjom (također i s duhovnom proizvodnjom) čitavog svijeta i stavljaju se u položaj, da steknu sposobnost uživanja u toj svestranoj proizvodnji čitave zemlje« (21–22), tj. čitavog svijeta. Svjetsko-povijesni i univerzalni karakter komunističke revolucije znači prema tome univerzalno razvijanje individuuma primjereno razvijenim proizvodnim snagama i svestranoj proizvodnji čitavog svijeta.

Za razumijevanje komunističke revolucije potrebno je ukazati bar na neke momente onog povijesno-materijalističkog shvaćanja svijeta, koje je Marx u zajednici s Engelsom razvio u *Njemačkoj ideologiji*, jer ono zapravo predstavlja najpotpuniju teoriju revolucije koju marksizam uopće može dati. Ti momenti su u isto vrijeme »rezultati«, do kojih su Marx i Engels već sredinom četrdesetih godina prošlog stoljeća došli u svojem razumijevanju povijesti, te od kojih polazi njihova teorija komunističke revolucije. Budući da su oni konstitutivni za marksističku teoriju revolucije, navodimo ih u cjelini.

Prvi od tih rezultata glasi – da na određenom stupnju povijesnog razvitka proizvodne snage i odnosi dolaze među sobom u sukob. Proizvodne snage pri tom postaju »snage destrukcije«, što uvjetuje da se u sferi društvenih odnosa onaj dio društva, koji »nosi sav teret društva a da ne uživa njegove prednosti«, stavlja u »najodlučniju suprotnost prema svim ostalim klasama« (22–23). Sva dosadašnja povijest tu se pokazuje kao povijest klasne borbe i klasne vladavine.

Povezan s prvim drugi rezultat, do kojeg su Marx i Engels došli u svojem istraživanju povijesti, otuda glasi: »da su uvjeti, unutar kojih se mogu primijeniti određene proizvodne snage, uvjeti vladavine određene klase društva, čija društvena moć . . . proizlazi iz njena posjeda«. Budući da ta društvena moć pak su svakom državnom obliku ima svoi *prak-*

tičko-idealistički izraz«, to se »svaka revolucionarna borba usmjerava protiv klase koja je do sada vladala« (23) i protiv njenih »državnih oblika.«

Iz te usmjerenosti svake dosadašnje revolucionarne borbe isključivo protiv ranije vladajuće klase i njene vladavine proizlazi treća značajka dosadašnje povijesti i bitni nedostatak svih dosadašnjih revolucija. Kao treći rezultat svoga istraživanja povijesti Marx i Engels, naime, navode »da je u svim dosadašnjim revolucijama stalno ostao netaknut način djelatnosti i da se (u njima) radilo samo o drugoj raspodjeli te djelatnosti, o novoj raspodjeli rada na druge osobe« (23). Nasuprot tome, komunistička se revolucija ne sastoji niti u promjeni klasne vladavine, niti u raspodjeli postojeće djelatnosti, koja se u razlici prema slobodnoj čovjekovoj djelatnosti zove otuđena djelatnost ili »rad«, na druge osobe, jer ona upravo ima da ukine čitavi »dosadašnji način djelatnosti« i sferu rada kao »modernog«, tj. otuđenog »oblika djelatnosti« – ukratko: ona ima da ukine čitavo tzv. »radno« ili »otuđeno društvo«. Komunistička se revolucija, kažu Marx i Engels, »usmjerava protiv dosadašnjeg načina djelatnosti, odstranjuje rad i ukida vladavinu svih klasa sa samim klasama, jer je vrši klasa, koja u društvu više ne važi kao klasa, koja se ne priznaje kao klasa, već je izraz rasula svih klasa« (23). To je »klasa, koju sačinjava većina svih članova društva i od koje proizlazi svijest o nužnosti temeljne revolucije, komunistička svijest koja se naravno može obrazovati i među drugim klasama pomoću sagledavanja položaja te klase« (23). Obrazovanje revolucionarne komunističke svijesti jedna je, kako će se odmah vidjeti, od bitnih pretpostavki radikalne, univerzalne, »temeljne revolucije«.

Otuda četvrti rezultat izloženog razumijevanja povijesti u načelu sadrži program komunističke revolucije. Iz njega proizlazi, »da je, kako za masovno provođenje te komunističke svijesti tako i za provođenje same stvari, potrebno masovno mijenjanje ljudi« (23). U prvom dijelu ovoga rada smo izložili da to mijenjanje ljudi pomoću komunističke revolucije znači radikalni obrat u samom čovjeku, tj. ukidanje privatnog vlasništva kao otuđenja »svih ljudskih osjetila i svojstava«. Jer, ukidanje privatnog vlasništva ima da omogući razvijanje ljudske vlastitosti. Komunistička revolucija, tj. »provođenje same stvari« komunizma zahtijeva, međutim, ne samo radikalno nego i »masovno mijenjanje ljudi«, tj. »potpunu emancipaciju svih ljudskih osjetila i svojstava«. To mijenjanje ljudi, dakle, ni u kojem slučaju ne znači tzv. »obradu ljudi«, koju poznajemo iz prakse nekih komunističkih partija u našem stoljeću. Istina, ono se i prema Marxu i Engelsu »može izvršiti samo u praktičnom pokretu, u revoluciji« (23), ali ne i neovisno o »svijesti o nužnosti temeljne revolucije« kao ukidanja otuđenja, nego »pomoću sagledavanja položaja te klase«, koja se zove proletarijat i koja, kako smo vidjeli, predstavlja »potpuni gubitak čovjeka«, pa se otuda ne poziva ni na kakvo »posebno pravo« nego na ljudsko pravo i čast, a sebe može osloboditi »samo potpunim ponovnim dobivanjem čovjeka«. Taj fundamentalno-ljudski aspekt komunističke revolucije često se gubi iz vida u svakidašnjoj revolucionarnoj praksi. Pri tom se zaboravlja da revolucija »nije nužna samo zato, jer se vladajuću klasu ne može oboriti na drugačiji način, nego i

zato, jer *obarajuća* klasa samo u revoluciji može doći do toga, da čitavo staro smeće zbaci s vrata i da se osposobi za novo utemeljenje društva« (23). To zbacivanje »čitavog starog smeća« znači ukidanje svih oblika otuđenja, a osposobljavanje »za novo utemeljenje društva« znači pripremanje onog temelja koji smo ranije nazvali ljudskom vlastitošću. Novo, kako Marx reče, »čovječno društvo« temelji se, naime, na slobodnoj ljudskosti, tj. na ljudskoj vlastitosti. Kako smo ranije vidjeli, ova se pak uspostavlja i razvija do punoljetnosti i samoupravnosti samo u revoluciji. Jer, ne samo ostali slojevi društva nego i sama »obarajuća klasa« proletarijata postaje sposobnom za novo, »čovječno« utemeljenje društva »samo u revoluciji«. U revoluciji kao korjenitom obratu temelja postojećeg društvenog poretka postaje, naime, prozirnim ne samo otuđeno društvo s »vladajućom klasom« i »čitavim starim smećem«, koje valja zbaciti s vrata, nego do izražaja dolazi i sposobnost »obarajuće klase« za »novo utemeljenje društva«. Štaviše, komunistička revolucija nije samo negatorski, rušilački, obarajući, destruktivni čin nego je ona kao komunistička prvenstveno stvaralački i razvojni proces afirmacije pune čovječnosti. U revoluciji radnička klasa ne pokazuje samo sposobnost negiranja starih nego i sposobnost afirmiranja novih vrijednosti. Veoma često tek u toku revolucije ona uspijeva sagledati svoj istinski »položaj«, tj. svoj univerzalni, fundamentalno-ljudski karakter. Samo pod munjama revolucije pokazuje se ljudski samobitak kao univerzalni fundament na kojem se temelji novo komunističko društvo. Bez njea bi komunistička revolucija bila polovična i u biti se ne bi razlikovala od građanskih revolucija, a s njim je ona ne samo nastavak i završetak ovih nego povrh toga i prvenstveno potpuna emancipacija ljudskosti. Otuda je komunistička revolucija, u razlici prema svim dosadašnjim revolucijama, koje su isključivo bile usmjerene na obaranje vladajuće klase i time u biti bile orijentirane na prošlost, prvenstveno usmjerena na budućnost, tj. na ono novo što nosi i osigurava utemeljenje »čovječnog društva«.

Da bi pak »novo utemeljenje društva« uspjele, potrebno je da postoje određeni uvjeti koji omogućuju komunističku revoluciju. U skladu sa svojim povijesno-materijalističkim razumijevanjima svijeta Marx u vezi s tim govori o »materijalnim elementima totalnog prevrata«, a u njih ubraja »s jedne strane postojeće proizvodne snage, s druge strane stvaranje revolucionarne mase, koja nije revolucionarna samo protiv pojedinačnih uvjeta dosadašnjeg društva, nego protiv same dosadašnje 'proizvodnje života', protiv te 'cjelokupne djelatnosti' na kojoj se ono temeljilo« (25). U tom smislu »zatečeni životni uvjeti«, shvaćeni u svojoj cjelokupnosti i međusobnoj isprepletenosti kao »materijalni rezultat«, kao »povijesno stvoreni odnos prema prirodi i individuuma među sobom« odlučuju, kaže Marx, »da li će revolucionarni potres, koji se u povijesti periodički povraća, biti dovoljno jak ili ne, da okrene osnovu svega postojećeg« (25). Ta »osnova« ili »realni temelj« svega postojećeg je »suma proizvodnih snaga, kapitala i socijalnih oblika saobraćanja, koju svaki individuum i svaka generacija zatiče kao nešto dano« i koja im otuda u izvjesnom smislu »pripisuje ... određeni razvitak«. Na drugoj pak strani »nova generacija mijenja: tu »masu proizvodnih snaga, kapitala i prilika« koju joj predaje prethodna generacija. Komunistička revo-

lucija, međutim, kako smo vidjeli, ne mijenja samo »pojedi načne uvjete dosadašnjeg društva« nego ukida »cjelokupnu djelatnost«, koja se odvija u obliku otuđenja, tj. čitavi »dosadašnji načini djelatnosti«. Da bi u tome uspjela, potrebno je ne samo da komunistička misao teži ka zbiljnosti nego i da sama zbiljnost, kako je Marx često isticao, teži ka misli, tj. da u zbiljnosti samoj postoje pretpostavke za ukidanje otuđenja koje ima da izvrši komunistička revolucija.

Prema tome, ukidanje otuđenja kao čitavog »dosadašnjeg načina djelatnosti« razlikuje se i nadmašuje rješenje nekog pojedinačnog sukoba iz povijesti klasne borbe. Marx navodi da se protivrječnost između proizvodnih snaga i odnosa u dosadašnjoj povijesti pojavljivala već više puta i da je »svaki put morala izbiti u revoluciji« (52). Ma kakav oblik oni poprimali, svoj izvor su ti sukobi i revolucije imali u protivrječnosti između proizvodnih snaga i društvenih odnosa.

Suprotnost između buržoazije i proletarijata je temeljna suprotnost suvremenog svijeta. Njeno ukidanje znači ukidanje i buržoazije i proletarijata, tj. ukidanje »*svih* neljudskih životnih uvjeta današnjeg društva« (K. Marx: *Die heilige Familie*, u: *Die Frühschriften*, S. 318). Ukidanje suprotnosti između rada i kapitala, dakle, znači u isto vrijeme i ukidanje otuđenja, i to zato, jer rad i kapital, siromaštvo i bogatstvo, proletarijat i buržoazija, ako se antropološko-ontološki, dakle, filozofski promatraju, predstavljaju »isto ljudsko samootuđenje« (ibidem, S. 317). Upravo u tom fundamentalno-ljudskom smislu komunistička revolucija nadmašuje sve dosadašnje revolucije bitno samo, ukoliko ukida to »ljudsko samootuđenje«. S tim u vezi čini se da bi bilo korisno navesti i ono mjesto iz *Njemačke ideologije*, u kojem Marx načelno govori o revolucionarnosti u dosadašnjoj povijesti: »Revolucionarna klasa, već stoga što stoji nasuprot nekoj *klasi*, otpočetak ne nastupa kao klasa nego kao zastupnik čitavoga društva, ona se pojavljuje kao čitava masa društva nasuprot jedinjoj vladajućoj klasi. Ona to može, jer je u početku njen interes zbilja još više povezan sa zajedničkim interesom svih ostalih nevladajućih klasa, jer se pod pritiskom dosadašnjih odnosa još nije mogao razviti posebni interes neke posebne klase. Otuda njena pobjeda koristi i mnogim individuumima ostalih klasa, koje ne dolaze na vlast, ali samo utoliko, ukoliko ona te individuumne sada stavlja u položaj, da se uzdignu u vladajuću klasu. Kada je francuska buržoazija svrgnula vladavinu aristokracije, ona je time mnogim proleterima omogućila da se uzdignu nad proletarijat, ali samo utoliko, ukoliko postadoše buržuji. Otuda svaka nova klasa ozbiljuje svoju vladavinu samo na široj osnovi nego što je osnova klase koja je vladala prije nje, nasuprot čemu se zatim kasnije utoliko oštrije i dublje razvija i suprotnost nevladajuće klase protiv sada vladajuće klase. Oboje uvjetuje da borba, koju valja voditi protiv ove nove vladajuće klase, ponovo nastoji oko odlučnije, radikalnije negacije dosadašnjih društvenih prilika nego što su to mogle učiniti sve dosadašnje klase, koje su težile k vladavini« (32-33). Marx sam primjećuje da općenitost, kojom revolucionarna klasa nastupa kao »zastupnik čitavoga društva«, odgovara »1. klasi protiv staleža, 2. konkurenciji, svjetskom saobraćaju etc., 3. velikoj većini vladajuće klase, 4. iluziji *zajedničkih* interesa, u početku ta je iluzija istinita, 5. varki ideologije i podjeli rada« (ibidem). Jer, »svaka nova

klasa, koja se postavlja na mjesto klase koja je vladala prije nje, primorana je, već i stoga da bi provela svoju svrhu, da svoj interes prikaže kao zajednički interes svih članova društva, tj. idejno izraženo: da svojim mislima dade oblik općenitosti, da ih prikaže kao jedino umne, općevaljane« (32).

Pri tom bi se mogla postaviti pitanja: Zar ti Marxovi stavovi ne važe i za revolucionarnost radničke klase? Zar i ona, kao »svaka nova klasa, nije primorana: »da svoj interes prikaže kao zajednički interes«? Zar i ona svojim mislima ne daje »oblik općenitosti, da ih prikaže kao jedino umne, općevaljane«, pravedne i ljudske? Zar se i u komunističkoj revoluciji ne radi o »iluziji zajedničkih interesa«, o iluziji koja je doduše »u početku istinita«, ali i tada samo iluzija? Zar »varka ideologije« i loša beskonačnost ideologa ne karakteriziraju radnički pokret i komunističku revoluciju? itd. itd.

U prethodnom izlaganju pokušali smo pokazati fundamentalno-ljudski aspekt radničke klase i komunističke revolucije, tj. njihovu svjetsko-povijesnu ulogu i općeljudski karakter. »Opća emancipacija društva« pretpostavlja da se »čitavo društvo nalazi u situaciji te klase«, koja »oslobađa čitavo društvo«. »Tu ulogu«, kaže Marx, »ne može igrati ni jedna klasa građanskog društva, a da u sebi i u masi ne izazove moment entuzijazma, moment u kojem se ona bratimi i stapa s društvom uopće, s njim zamjenjuje, te osjeća i priznaje kao njegov *opći reprezentant*, moment u kojem su njeni zahtjevi i prava uistinu prava i zahtjevi samog društva, moment u kojem je ona zbilja društvena glava i društveno srce« (K. Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, u: Die Frühschriften, S. 220). Kako smo vidjeli, »opću emancipaciju društva« i čovječanstva uopće proletarijat može da izvrši zahvaljujući »svojem neposrednom položaju«, jer on ne zahtijeva nikakvo posebno pravo niti ima neki svoj posebni interes, nego su njegovi »zahtjevi i prava uistinu prava i zahtjevi samog društva«, tj. čovječanstva. U tom smislu proletarijat je »klasa građanskog društva, koja nije nikakva klasa građanskog društva« (ibidem, S. 222), nego njegov »grobar«, tj. grobar klase, klasnog društva i klasne vladavine. Jer, »kada proletarijat pobijedi, on time ni u kojem slučaju ne postaje apsolutnom stranom društva, jer on pobjeđuje samo tim što ukida samog sebe i svoju suprotnost. Nakon toga iščeznuo je kako proletarijat tako i suprotnost koja ga uvjetuje, privatno vlasništvo« (K. Marx: Die heilige Familie, ibidem, S. 318).

Do danas se još uobičajeni prigovori da ta svjetsko-povijesna uloga proletarijata proizlazi otuda što socijalistički autori »proletere drže za bogove«, a komunizam za raj na zemlji. Komunizam, međutim, nije sekularizacija kršćanstva. Marx i Engels su već 1845. pokazali da proletarijatu pripada »svjetsko-povijesna uloga« zato, »jer je u razvijenom proletarijatu praktički dovršeno apstrahiranje od svake čovječnosti, čak od pričina čovječnosti, jer su u životnim uvjetima proletarijata obuhvaćeni svi životni uvjeti današnjeg društva u svojem najvećovječnijem dijelu, jer je u njemu čovjek izgubio sam sebe« (ibid.). Ukidanje privatnog vlasništva otuda znači ukidanje »svih životnih uvjeta današnjeg društva« u njihovu nečovječnom obliku, tj. ukidanje otuđenja, koje je proizvedeno privatnim vlasništvom. »Proletarijat vrši sud, koji privatno vlasništvo

izriče o sebi samome proizvođenjem proletarijata« (ibidem), kaže Marx, precizirajući svoju dijalektičku misao. Ranije smo izložili tu misao kao povijesno-materijalističko razumijevanje svijeta. Taj antropološko-ontološki aspekt Marxova mišljenja dolazi posebno do izražaja u poznatoj rečenici koja glasi: »Ne radi se o tome, šta ovaj ili onaj proleter ili čak čitav proletarijat privremeno sebi predočava kao cilj. Riječ je o tome, šta on jest i šta će biti primoran da povijesno čini primjereno tom bitku« (ibidem, S. 319). Taj bitak proletarijata, kako smo vidjeli, predstavlja u suvremenom društvu »ljudsko samootuđenje«, tj. »apstrahiranje od svake čovječnosti«, pa je otuda proletarijat primoran, da »primjereno tom bitku«, tom »svojem neposrednom položaju« u suvremenom društvu oslobodi sebe i čitavo društvo takvog bitka. U tom antropološko-ontološkom smislu revolucija je prvi svjetsko-povijesni čin proletarijata. Radikalnost proleterske revolucije u pogledu okretanja bitka kao osnove svega postojećeg izražava bitnu razliku spram svih ostalih klasa i njihovih revolucija kao što njena univerzalnost izražava širinu radničke klase i njenu punu čovječnost.

»Iluzija zajedničkih interesa« i loša beskonačnost »ideologijâ« iščeza-vaju iz zbiljskog života ljudi tada, kada »vladavina klasâ uopće prestane da bude oblik društvenog uređenja«, kaže Marx u prvom poglavlju *Njemačke ideologije* (33). Osnova, na kojoj proletarijat utemeljuje novo »čovječno društvo«, toliko je univerzalna i razvijena da onemogućuje ne samo vladavinu klasâ nego svaku vladavinu čovjeka nad čovjekom. Upravo stoga i njegova revolucija, kako smo vidjeli, može biti radikalnija »nego što su to mogle učiniti sve dosadašnje klase koje su težile k vladavini«.

III

Ovdje smo ukazali na dva aspekta, pod kojima je Marx prvenstveno promatrao komunističku revoluciju od svojih ranih spisa preko *Kapitala* do koncepta »o budućnosti ruske seoske općine« i pisma Veri Zasulič od 8. ožujka 1881. godine. Pri tim dvjema značajkama komunističke revolucije ćemo i ostati, jer ovdje nije mjesto, da se upuštamo u vrednovanje cjelokupnog Marxova revolucionarnog djela, iako bi to bilo potrebno za cjelovito razumijevanje fundamentalno-ljudskog aspekta komunističke revolucije. Iz činjenice pak da je taj aspekt nakon Marxove smrti, a naročito kasnije nakon Engelseve smrti, skoro potpuno pao u zaborav, s pravom se može zaključiti – da bez Marxa uopće ne bi bili shvaćeni i učinjeni očitim niti fundamentalno-ljudski aspekt komunističke revolucije, tj. njena radikalnost i univerzalnost, niti svjetsko-povijesna uloga proletarijata u oslobađanju čitavog društva i čovječanstva od klasne vladavine i otuđenja uopće. U tome je nema sumnje sadržan jedan dio Marxova povijesnog značenja za svjetski proletarijat i komunizam.

Fundamentalno-ljudski aspekt i svjetsko-povijesna uloga proletarijata bili su Engelsu još prezentni. Stoga on u Predgovoru njemačkom izdanju *Manifesta komunističke partije* od 1893. godine potpuno u Marxovu duhu ističe – da je klasna borba proletarijata »sada dostigla takav stupanj na kome se eksploatirana i ugnjetena klasa (proletarijat) više

ne može osloboditi od klase koja nju eksploatira i ugnjetava (od buržoazije), a da u isto vrijeme zauvijek ne oslobodi i cijelo društvo od eksploatacije, ugnjetavanja i klasnih borbi« (Fr. Engels, u: Manifest komunističke partije, Kultura, Zagreb, 1948, str. 99). To je doista pravi svjetsko-povijesni smisao komunističke revolucije. Engels kao da je slutio što će se s fundamentalno-ljudskim aspektom komunističke revolucije, ako se apstrahira od Lukacsa i Blocha, dogoditi u 20. stoljeću, naglašava: »Ta osnovna misao pripada jedino i isključivo Marxu« (ibidem, str. 100).

Upravo stoga smo »tu osnovnu misao« u prethodnim izlaganjima pokušali učiniti zornom na Marxovim tekstovima. Dakako, ona je implicitno prisutna u čitavoj marksističkoj literaturi, ali nije posebno tematizirana. Vrijeme je da se taj opće ljudski aspekt komunističke revolucije oživi i osuvremeni, jer bez njega ni završna lozinka *Manifesta*: »Proleteri svih zemalja ujedinite se!« nema svog pravog smisla ni značenja. To je posebno važno činiti s obzirom na ovako složenu situaciju u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, kakvu danas imamo. Iako nije sasvim nedužan za sudbinu marksizma nakon Marxove smrti, Engels je, i to je njegova povijesna zasluga, zbivanja u međunarodnom proleterskom pokretu konzekventno tumačio u duhu »osnovne misli« Karla Marxa. Kao potvrdu tome navest ćemo još samo jedno mjesto iz njegova »Priloga historiji Saveza komunista« od 1885. godine. Engels tu kaže: »Međunarodni pokret evropskog i američkog proletarijata danas je toliko ojačao da je za njega postao okovom ne samo njegov prvi uski oblik – tajni Savez – nego i njegov drugi, beskrajno opsežniji oblik – javno Međunarodno radničko udruženje – i da je jednostavno osjećanje solidarnosti, zasnovano na svijesti o istovjetnosti klasnog položaja, dovoljno da među radnicima svih zemalja i jezika stvori i održi istu veliku partiju proletarijata« (ibidem, str. 157). Lukacsevo shvaćanje »klasne svijesti« proletarijata u našem stoljeću također se temelji na tom svjetsko-povijesnom, »klasnom položaju« modernog proletarijata.

Kako je poznato, Marxovo i Englesovo shvaćanje uloge »velike partije proletarijata« polazi od historijsko-materijalističkog razumijevanja razvitka kapitalističkog načina proizvodnje i položaja proletarijata u njemu. To je ono isto shvaćanje koje smo upoznali na tekstu iz prvog poglavlja *Njemačke ideologije*. Prema tom shvaćanju revolucija se odvija istovremeno u nizu zemalja na određenom stupnju njihova razvitka, te se kao djelo najrazvijenijih, »vodećih« naroda širi na industrijski slabije razvijene i nerazvijene zemlje.

Tok revolucionarnih događaja u našem stoljeću to nije potvrdio. Ne samo oktobarska revolucija u Rusiji i naša revolucija, koje su, usput rečeno, od svih izvršenih revolucija još najbliže Marxovoj koncepciji komunističke revolucije kao proleterske revolucije, nego prije svega revolucije u Kini, Vijetnamu i na Kubi, pokazuju upravo obrnuto, da se revolucionarni procesi ne odvijaju u najrazvijenijim zemljama (Engleskoj, Njemačkoj, kako su mislili Marx i Engles, ili pak u Sjedinjenim Američkim Državama, kako bi mogli prema njihovoj koncepciji očekivati), nego u industrijski slabo razvijenim zemljama. S tim u vezi javlja se i novi model za tumačenje revolucionarnih procesa u suvremenom svijetu,

prema kojem revolucija izbija u nerazvijenim i siromašnim područjima svijeta, te odatle nezaustavljivo korača prema razvijenim i bogatim zemljama. Dakako, postoje i kompromisne koncepcije, ali ne postoji kompletna marksistička teorija revolucije koja bi odgovarala zbiljskim revolucionarnim procesima i komunističkim tendencijama u suvremenom svijetu.

Činjenica je, da je revolucionarna situacija danas mnogo složenija nego što su je Marx i Engels očekivali. Njihovu koncepciju revolucije pak stoga pokušati odbaciti bilo bi u najmanju ruku jednako tako jednostrano kao i drugu spomenutu koncepciju učiniti isključivo važećom. Jer, komunistička je revolucija, ma koliko bili raznoliki njeni oblici i putovi, identična ne samo u svojem cilju – koji je, kako smo vidjeli, ukidanje privatnog vlasništva i ukidanje vladavine čovjeka nad čovjekom – nego će, kako se čini, njeno pravo ozbiljenje biti moguće tek u smislu »svjetsko-povijesne egzistencije« komunizma kao radikalnog ukidanja »ljudskog samootuđenja« i »potpune emancipacije svih ljudskih osjetila i svojstava«. Budući da je »slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet za slobodni razvitak svih«, to i komunizam kao ona »asocijacija« samoupravljača, koja će nastupiti na mjesto »starog građanskog društva« i klasne vladavine, nije djelo niti samo »vodećih« razvijenih, niti samo »nerazvijenih« naroda nego svih ljudi i naroda.

ZUSAMMENFASSUNG

RADIKALITÄT UND UNIVERSALITÄT DER KOMMUNISTISCHEN REVOLUTION

Radikalität und Universalität zeigen sich als zwei wesentlichen Bestimmungen der kommunistischen Revolution. Die erste bedeutet die radikale Forderung nach der Aufhebung, wie Marx es sagt, des »Privateigentums«, d. h. der »menschlichen Selbstentfremdung« und aller Formen der Entfremdung. Die zweite ist mit der ersten Bestimmung sehr eng verbunden, denn »die Aufhebung des Privateigentums ist die vollständige Emanzipation aller menschlichen Sinne und Eigenschaften«. Also, deshalb heben die Kommunisten »die Eigentumsfrage« als »die Grundfrage« der revolutionären Bewegung hervor. Durch die Aufhebung des Privateigentums werden nämlich die menschlichen »Sinne und Eigenschaften *menschlich*, sowohl subjektiv als objektiv«; denn erst dann verhalten sie sich »zu der Sache um der Sache willen«. Noch mehr: »Die Sache selbst ist ein *gegenständliches menschliches* Verhalten zu sich selbst und zum Menschen und umgekehrt«. Das ist der fundamental-menschliche Aspekt der kommunistischen Revolution, deren Radikalität ermöglichen soll, dass der Mensch sich zu der Sache »menschlich« verhalte. Und der Mensch kann sich »praktisch nur menschlich zu der Sache verhalten, wenn die Sache sich zum Menschen menschlich verhält«.

Diese anthropologisch-ontologische Bedeutung der kommunistischen Revolution als der radikalen und universalen ist in unserem Jahrhundert in die Vergessenheit geraten. Und doch kommt diese welt-geschichtliche Bedeutung ihr von der »unmittelbaren Lage« des heutigen Proletariats her. Es handelt sich dabei darum, was das Proletariat *ist* und was es diesem *Sein* gemäß geschichtlich zu tun gezwungen sein wird«. Dieses Sein des Proletariats stellt die vollendete »Abstraktion von aller Menschlichkeit« dar. Das Proletariat ist also seinem »Sein«, d. h. seiner »unmittelbaren Lage« gemäß gezwungen, sich selbst von solchem »Sein« zu befreien, d. h. seine »eigenen Lebensbedingungen aufzuheben«. Es kann aber »seine eigenen Lebensbedingungen nicht auf-

heben, ohne *alle* unmenschlichen Lebensbedingungen der heutigen Gesellschaft, die sich in seiner Situation zusammenfassen, aufzuheben«. In diesem Sinne ist das Proletariat jene »Klasse der bürgerlichen Gesellschaft, welche keine Klasse der bürgerlichen Gesellschaft ist«. Es kann sich deshalb »nicht mehr auf einen *historischen*«, d. h. ökonomischen, politischen, »sozialen« etc., »sondern nur noch auf den *menschlichen* Titel provozieren«. Da das Proletariat »der *völlige Verlust* des Menschen« ist, kann es sich selbst und die Menschheit »nur durch die *völlige Wiedergewinnung des Menschen*« gewinnen. In der Radikalität der kommunistischen Revolution als der Umkehrung des Seins alles Bestehenden kommt daher ihr wesentlicher Unterschied gegenüber allen anderen Revolutionen zum Ausdruck, wie ihre Universalität die volle Menschlichkeit der Arbeiterklasse zum Ausdruck kommen lässt. Der Kommunismus als neue, »menschliche Gesellschaft« setzt »an die Stelle der alten bürgerlichen Gesellschaft mit ihren Klassen und Klassengesetzen eine Assoziation«, welche die Klassen und die Klassenherrschaft ausschließt.

Wie es bekannt ist, geht diese Auffassung der Revolution und des Kommunismus bei Marx und Engels von ihrem ursprünglichen historischen Materialismus, d. h. von der historischen Entwicklung des Kapitalismus aus. Nach dieser Auffassung beginnt die Revolution in den entwickeltesten Ländern an und erweitert sich allmählich auf die anderen Länder. Die Revolutionen in unserem Jahrhundert haben sie aber nicht bestätigt. Im Zusammenhang mit den Revolutionen besonders in China, Vietnam und Kuba verbreitet sich die Auffassung, dass die kommunistische Revolution in den unentwickelten und armen Gegenden der heutigen Welt ausbricht und dann zu den entwickelten und reichen Ländern weiterschreitet. Allerdings gibt es auch andere Auffassungen, aber es gibt keine vollständige marxistische Theorie der Revolution, die den wirklichen revolutionären Prozessen und den vielfältigen kommunistischen Tendenzen in der gegenwärtigen Welt entspreche. Die revolutionäre Lage ist heute zwar andere als sie von Marx und Engels erwartet wurde. Es wäre aber genau so falsch wie einseitig, deshalb ihre Auffassung des Ganges der Revolution zur Seite zu schieben, und dem anderen Modell die absolute Geltung zu geben. Denn, wie »die freie Entwicklung eines jeden die Bedingung für die freie Entwicklung aller ist«, so wird der Kommunismus als »welt-geschichtliche Existenz« jener »Assoziation« der freien Menschen, die die Aufhebung aller Formen der »Entfremdung« und die »vollständige Emanzipation« des Menschen bedeutet, weder das Werk nur der »führenden« (entwickelten) noch nur der »unterentwickelten« Länder, sondern das Werk aller Menschen und Völker sein.